

DOI: 10.31866/2410-1311.43.2024.303034

УДК 37.018.43:004(477):[616-036.21:355.01]:378.4(477.411)КНУКІМ

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ВОЄННИХ ДІЙ (НА ПРИКЛАДІ КНУКІМ)

Ігор Бондар

Кандидат мистецтвознавства, доцент,
заслужений працівник культури України,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8972-0941
e-mail: bondar_i.s.2018@i.ua

Для цитування:

Бондар, І. (2024). Тенденції розвитку дистанційного та онлайн-навчання в Україні в умовах пандемії COVID-19 та воєнних дій (на прикладі КНУКІМ). *Питання культурології*, 43, 78–91. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.43.2024.303034>

Мета статті — проаналізувати тенденції розвитку дистанційного та онлайн-навчання в Україні в умовах пандемії COVID-19 та воєнних дій; представити досвід Київського національного університету культури і мистецтв у процесі адаптації до нових умов викладання та навчання. *Результати дослідження*. Розглянуто технічні, організаційні та педагогічні виклики, пов'язані з переходом на дистанційне та онлайн-навчання в контексті загострення санітарно-епідеміологічної ситуації, воєнних дій та нестабільного геополітичного стану. Наголошено на важливості підготовки професорсько-викладацького складу до роботи в дистанційному форматі та забезпечення належного рівня технічної підтримки студентів. Розглянуто питання підтримки соціально-психологічного стану та захисту прав студентів на якісну освіту в кризових умовах. Особлива увага приділяється розвитку партнерства між закладами вищої освіти, державними структурами та громадськими організаціями з метою забезпечення сталого функціонування системи освіти та підтримки військовослужбовців. *Наукова новизна* полягає в аналізі взаємодії екзогенних факторів, таких як пандемія та воєнні дії, зі структурами та принципами дистанційного навчання, що визначило специфіку ефективності та адаптивності системи дистанційного та онлайн-навчання в закладах вищої освіти до кризових ситуацій. *Висновки*. У дослідженні запропоновані шляхи удосконалення організації дистанційного та онлайн-навчання в закладах вищої освіти з урахуванням специфіки воєнних дій і глобальної кризи в галузі охорони здоров'я. Наголошено на пріоритетності гуманістичного та інноваційного підходів до навчання, спрямованих на психологічну підтримку студентів та збереження якості освітнього

процесу. Дослідження відкриває нові перспективи для адаптації дистанційних освітніх програм і технологій відповідно до змін у контексті суспільного середовища, що може сприяти кращому опануванню інформації студентами з урахуванням сучасних викликів та задач.

■ **Ключові слова:** вища освіта; адаптивність; взаємодія екзогенних факторів; воєнні дії; пандемія COVID-19; дистанційне та онлайн-навчання; зміни середовища; кризові ситуації; технології освіти

■ Вступ

У сучасному світі технології дистанційного та онлайн-навчання в короткі терміни стали значущою частиною освітнього процесу (Савицька, 2023). Повертаючись до недавніх подій, у березні 2020 року в Україні було підтверджено перший випадок інфікування коронавірусною інфекцією COVID-19. Протягом березня-квітня 2020 року вищі та середні освітні системи по всьому світу стикнулися з великими проблемами. На той час 95 % студентів у світі були змушені переводити своє навчання на дистанційний або змішаний режим у дуже короткі терміни. Заклади вищої освіти (далі — ЗВО) опинилися у непередбаченій ситуації, яка ускладнила реалізацію класичної освітньої моделі, що використовувалася в університетах і школах протягом десятиліть. Масштаби впливу пандемії змусили багато ЗВО адаптуватися та вжити ефективних заходів для пом'якшення несприятливих наслідків кризових явищ (Gamage et al., 2020).

Майже тридцять років тому такі явища, як повені або епідемії, призводили до припинення роботи ЗВО. У разі застосування карантинних обмежень університети були змушені припинити свою діяльність. Проте українські ЗВО, на відміну від багатьох країн світу, вирішили підтримувати свою діяльність, хоча і в обмежених обсягах. Незважаючи на пандемію та складні умови, головним завданням стала допомога студентам продовжити та завершити навчальний процес (Красуля та ін., 2022). До прикладу, питання організації оцінювання результатів навчання студентів Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) із застосуванням інтернет-технологій, засобів телефонного зв'язку в дистанційному режимі регулюється положенням, вимоги якого можуть застосовуватися в умовах, коли можливості фізичного відвідування університету здобувачами вищої освіти обмежені або відсутні, а традиційні інструменти семестрового контролю та атестації не можуть бути застосовані з причин непереборної сили (природні катаклізми, заходи карантинного порядку та інші форс-мажорні обставини) (Київський національний університет культури і мистецтв, 2020). Однак випробовування України пандемією не закінчилося. 24 лютого 2022 року російський президент володимир путін оголосив про початок збройної агресії проти України.

Варто зазначити, що дистанційне навчання під час війни суттєво відрізняється від онлайн-навчання, яке було під час карантину через коронавірус. Головна відмінність полягає в тому, що всі учасники освітнього процесу зараз перебувають під впливом потужного психологічного навантаження, а його наслідки можуть проявлятися як апатія студентів і перевтома та вигорання викладачів

(Кузан, 2022). Зазначені зміни зумовлюють необхідність безперервного професійного розвитку викладачів, інтеграцію інноваційних технологічних інструментів, а також важливість надання пріоритету задоволеності здобувачів вищої освіти й академічній успішності в цифровому середовищі.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сталий розвиток дистанційного та онлайн-навчання ЗВО завжди потребує адаптації до зовнішніх і внутрішніх чинників. Тож аналіз проблем, з якими стикається система вищої освіти, дає змогу розуміти їх поточний стан, вносити зміни та пристосуватися до нових реалій. На основі результатів дослідження розроблено рекомендації для підвищення ефективності відповідних програм і технологій.

У статті розглянуто такі аспекти, як адаптивність, практичне значення, наукові підходи, воєнні дії, кризові ситуації та пандемія COVID-19. Залучено аналітичні матеріали та результати попередніх досліджень для розв'язання поставлених завдань.

■ Аналіз попередніх досліджень

Проблему адаптації дистанційного навчання у вищій школі до умов воєнного стану вивчали І. Крамаренко, Т. Корнішева, І. Сілютіна. Зокрема, авторки виокремили особливості впливу воєнних дій на території України саме на діяльність ЗВО; визначили функції дистанційного навчання в умовах воєнного часу на основі узагальнення ситуативно-світоглядного контексту, у якому вимушені працювати університети в період війни; дослідили особливості адаптації до дистанційного навчання в період пандемії та війни (Крамаренко та ін., 2022)

Особливостям функціонування ЗВО під час війни присвячена публікація О. Горбатюк і С. Поліщук, в якій зазначено, що більшість установ все ж віддали перевагу дистанційному формату навчання. Це актуалізувало необхідність окреслити та надати аналітико-інформаційну оцінку особливостей функціонування ЗВО під час війни, надто щодо переваг, недоліків і перспектив дистанційного й очного форматів здійснення освітнього процесу в умовах воєнного стану. Автори стверджують, що основними недоліками дистанційного навчання є нестача взаємодії в реальному часі, брак сформованості соціальних навичок здобувачів вищої освіти, відсутність організованості, мотивації й доступності. Натомість очний формат дає змогу повноцінно навчатися студентам на практичних спеціальностях, де необхідна широка практика, робота в спеціально обладнаних лабораторіях, уміння користуватися низкою специфічних приладів і потреба вчитися виконувати майбутню роботу в умовах, максимально близьких до автентичного професійного середовища (Горбатюк & Поліщук, 2022).

О. Шевченко та К. Твум окреслили переваги дистанційного навчання з використанням цифрових технологій і визначили, що ця форма навчання дає змогу створити систему масового неперервного самонавчання та загального обміну інформацією, може адекватно і гнучко реагувати на потреби суспільства щодо підготовки високопрофесійних фахівців. Автори також вважають, що дистанційне навчання — це педагогічна технологія, яка заснована на принципі самостійного програмованого навчання, метою якого є творчий розвиток особистості (Шевченко та Твум, 2022).

Р. Салама та Т. Хінтон (Salama & Hinton, 2023) дослідили вплив екстреного переходу на онлайн-навчання через COVID-19 на інституційні практики та впровадження онлайн-пропозицій, а також зазначили, що цифрова трансформація — це можливість, з якою ЗВО мають працювати та об'єднати всі свої ресурси для створення гнучкої та стійкої організації навчального процесу.

З. Туран, С. Кучук, С. Карабей висвітлили особливості сприйняття студентами ЗВО гнучкості, саморегуляції зусиль і задоволеності процесом дистанційного навчання, а також їхні погляди на дистанційну освіту. Автори доходять висновку, що в студентів наявна проблема доступу до курсів через технічну інфраструктуру, підвищене навантаження, брак спілкування з викладачами та колегами, а також недостатню кількість навчальних матеріалів (Turan et al., 2022).

Хоча дистанційне та онлайн-навчання є предметом активної наукової дискусії, проблема залучення зазначених форм навчання в освітню діяльність вітчизняних ЗВО в умовах пандемії COVID-19 та воєнних дій досліджена лише частково.

■ **Мета статті**

Мета статті — проаналізувати тенденції розвитку дистанційного та онлайн-навчання в Україні в умовах пандемії COVID-19 та воєнних дій; представити досвід Київського національного університету культури і мистецтв у процесі адаптації до нових умов викладання та навчання; окреслити принципи адаптації та розвитку дистанційного освітнього процесу з урахуванням попереднього досвіду та перспектив, що виникли у зв'язку із зазначеними викликами.

■ **Результати дослідження**

Нині дистанційна та онлайн-освіта набули розвитку у зв'язку з присутністю екзогенних факторів, таких як пандемія та воєнні дії. У кризовій ситуації структура та принципи дистанційного та онлайн-навчання в ЗВО відобразили нові виклики, що стоять перед розвитком галузі вищої освіти.

Отже, для досягнення поставленої мети сформульовано такі завдання:

– оцінити вплив пандемії COVID-19 та воєнних дій на освітню діяльність ЗВО з огляду на обмежувальні заходи та переривання навчального процесу;

– проаналізувати поточний стан дистанційного та онлайн-навчання в ЗВО задля виявлення недоліків і подальших перспектив;

– розглянути технологічні й організаційні аспекти дистанційного та онлайн-навчання, які потребують адаптації до змін в Україні та в усьому світі;

– вивчити наявні рішення та практики з адаптації ЗВО до нових умов, які виявилися ефективними для суспільства та освітньої сфери;

– надати рекомендації щодо розвитку та адаптації дистанційного та онлайн-навчання в ЗВО з урахуванням специфіки та потреб студентів і викладачів під час пандемії та воєнних дій.

Те, як професорсько-викладацький склад може організувати ефективний навчальний процес, зберігаючи максимальну працездатність усіх учасників, розглянемо на прикладі Київського національного університету культури і мистецтв. Для оцінки ефективності та виявлення викликів, пов'язаних з переходом

на дистанційне та онлайн-навчання в межах умов пандемії COVID-19 та воєнних дій в Україні, було використано *кількісний та якісний аналіз*. Для кількісного аналізу було залучено дані, отримані від 200 студентів та 30 викладачів, представників різних факультетів і кафедр КНУКіМ. За допомогою кількісних показників, таких як академічна успішність, статистика доступу до ресурсів та часові рамки завершення завдань (Савіцька, 2023), було проведено аналіз змін у системі навчання.

Водночас проводився якісний аналіз через опитування студентів і викладачів. Опитування містило такі запитання:

1. Як ви оцінюєте вдовolenість від дистанційного та онлайн-навчання протягом пандемії COVID-19 та воєнних дій?
2. Чи використовуєте ви спеціальні платформи для дистанційного та онлайн-навчання? Якщо так, які саме?
3. Які, на вашу думку, переваги та недоліки дистанційного та онлайн-навчання?
4. Як добре ви адаптувалися до дистанційного та онлайн-навчання?
5. Чи вважаєте ви, що якість навчання збереглася на достатньому рівні під час впровадження дистанційного та онлайн-навчання?
6. Чи стикалися ви з проблемами, пов'язаними з інтернет-з'єднанням, технічними збоями або недостатнім рівнем комп'ютерної грамотності під час дистанційного та онлайн-навчання? Як ви долали ці виклики?
7. Які додаткові матеріали або ресурси були б корисними для підтримки ефективності дистанційного та онлайн-навчання?
8. Чи маєте ви рекомендації для поліпшення процесу дистанційного та онлайн-навчання?
9. Якою мірою ви відчуваєте навантаження та стрес через перехід на дистанційне та онлайн-навчання? Чи потребуєте ви підтримки для кращого адаптування?
10. Чи бажаєте ви повернутися до очного навчання після стабілізації ситуації з пандемією та воєнними діями, або дистанційне та онлайн-навчання стало для вас зручною альтернативою?

На основі результатів опитування визначено тенденції та виклики, розроблено рекомендації щодо поліпшення організації дистанційного та онлайн-навчання в КНУКіМ. Також використано *порівняльний метод та методи системного підходу*:

1. *Порівняльний метод*. Було зіставлено досвід дистанційного та онлайн-навчання з традиційним з метою виявлення ключових відмінностей, переваг і недоліків. Також порівнювалися результати опитувань студентів та викладачів з різних кафедр КНУКіМ, що допомогло оцінити їхню задоволеність і ставлення до запровадження дистанційної освіти під час пандемії COVID-19 та воєнних дій.

2. *Методи системного підходу*. Розглянуто дистанційне та онлайн-навчання як складники загальної системи освіти. Застосовано систему індикаторів, що охоплювала такі чинники:

- якість навчального матеріалу та платформ;

- рівень технічної підтримки;
- забезпеченість інформаційними ресурсами;
- інтерактивність викладачів та студентів.

За допомогою системного підходу оцінювався вплив дистанційного та онлайн-навчання на успішність студентів та ефективність навчального процесу (Лисенко, 2022), зокрема в контексті пандемії та воєнних дій.

Визначення ключових аспектів дистанційного та онлайн-навчання було забезпечено через системний підхід та порівняльний метод, який охоплював такі етапи:

Адаптація навчальних планів. За допомогою опитувань та інтерв'ю з викладачами та керівниками ЗВО досліджувалися зміни в навчальних планах, особливості підготовки матеріалів та організації навчального процесу з метою їхньої оптимізації для дистанційного та онлайн-навчання.

Нові формати навчання та викладання. Аналіз проводився на підставі відкритих даних (Кричківська та ін., 2022), обговорень на форумах, а також результатів опитування студентів та викладачів. Ця інформація дала змогу оцінити ефективність застосовуваних технологій та платформ для онлайн-навчання.

Зміна соціально-психологічного клімату. Були проведені опитування, індивідуальні та групові інтерв'ю зі студентами та викладачами для визначення рівнів мотивації, емоційного стану та задоволеності від процесу навчання. Це допомогло проаналізувати наслідки зміни звичного навчального середовища на психологічний комфорт осіб.

Реакція студентів на нові умови навчання. Збір даних проводився через онлайн-опитування, анкети та інтерв'ю зі студентами. Це дало змогу дослідити ступінь адаптації студентів до нових умов навчання, проаналізувати їхні відгуки щодо ефективності дистанційного та онлайн-навчання та сприйняття різних технологій і форматів, використовуваних під час занять.

Отже, на основі аналізу отриманих даних було розроблено рекомендації для покращення ефективності дистанційного та онлайн-навчання в умовах пандемії та воєнних дій в Україні, які ускладнили адаптацію до нових підходів в освіті (Нагорняк, 2023). Результати проведеного дослідження показали, що в КНУКіМ стикнулися з кількома основними труднощами:

Зміни в навчальному процесі. Організація дистанційного та онлайн-навчання студентів — особисті зустрічі та заняття в аудиторіях стали обмеженими чи небезпечними через карантинні вимоги та воєнний стан. Результати опитування, проведеного серед студентів і викладачів КНУКіМ, свідчать, що:

- 25 із 30 викладачів вважають, що перехід на дистанційне та онлайн-навчання вимагав набуття нових навичок та організаційної роботи;
- 142 із 200 студентів відзначили зручність використання онлайн-платформ для навчання та доступу до додаткових матеріалів;
- 126 із 200 студентів зазначили, що спілкування з викладачами через дистанційні формати зв'язку стало гнучким та зручним;
- 110 із 200 студентів повідомили, що адаптація до нового навчального процесу призвела до початкового ступеня стресу та невпевненості (рис. 1).

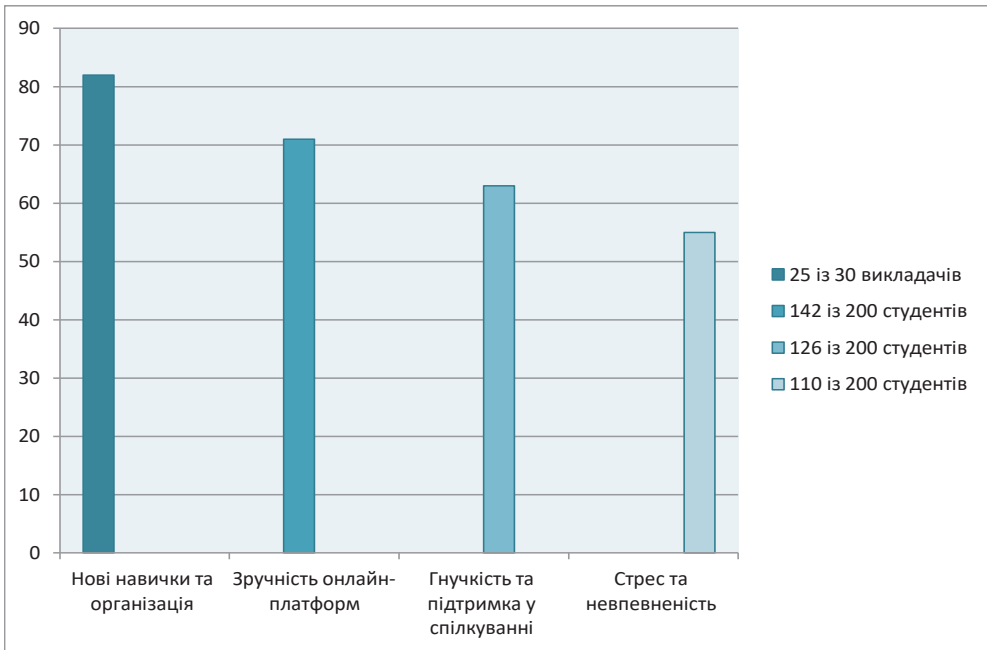

Рис. 1. Адаптація до онлайн-навчання під час пандемії COVID-19 та воєнних конфліктів: досвід студентів і викладачів КНУКіМ

Джерело: (розроблено автором)

З огляду перехід до дистанційної та онлайн-освіти 82% викладачів мали опанувати нові компетенції та організаційні навички. Для студентів комфорт онлайн-платформ виявився суттєвою перевагою дистанційного навчання, що відзначили 71% учасників. Онлайн-комунікація та віддалене спілкування стали інструментами зворотного зв'язку для більшості студентів, сприяючи покращенню взаємодії та кооперації (63% позитивних відгуків). Водночас адаптація до дистанційної освіти стала джерелом невпевненості та стресу для 55% студентів.

Отримані дані будуть важливими під час розробки пропозицій щодо оптимізації процесу дистанційного та онлайн-навчання, зокрема надання підтримки як здобувачам вищої освіти, так і викладачам, а також вдосконалення використання онлайн-ресурсів.

У цьому контексті важливо зосередитися на поліпшенні методів та інструментів дистанційного та онлайн-навчання, щоб враховувати зазначені студентами потреби. Це може бути використання інтерактивних відео, презентацій, квестів для підтримки студентів у пізнанні нового матеріалу та активного засвоєння знань; застосування адаптивного навчання: структурне адаптування освітніх матеріалів з урахуванням навчальних стилів і рівня знань студентів; використання застосунків і платформ для спільної розробки проєктів, співпраці, обговорення та підсумкового контролю щодо виконання завдань з можливістю відстеження прогресу.

Сьогодні інноваційні технології надають можливості для проведення занять у змодельованих середовищах і віддалених лабораторіях завдяки штучному інтелекту, доповненій реальності, віртуальній реальності, розширеній віртуальній реальності, великим даним, машинному навчанню тощо (Aretio, 2021). Тому ЗВО, зокрема КНУКіМ, можуть розробляти нові стратегії навчання, які враховуватимуть гнучкість, індивідуальний підхід, допомогу студентам у подоланні стресу та зміни соціально-психологічного клімату. Стратегії для адаптації до нових форматів навчання можуть базуватися на комбінації онлайн-матеріалів і традиційних навчальних методів для забезпечення якісного освітнього процесу і підтримки студентів під час навчання; мікронавчання: поступове викладання короткими, специфічними академічними ресурсами, які можуть бути легко засвоєні та застосовані на практиці; психологічній підтримці студентів і викладачів з метою створення сприятливого навчального середовища та подолання стресу.

Особлива увага має бути приділена залученню студентів і викладачів у процес адаптації та підготовки до дистанційного та онлайн-навчання (Савіцька, 2023). Слід забезпечити здобувачів вищої освіти необхідними ресурсами та технічними засобами: надати освітні платформи та застосунки, за допомогою яких студенти матимуть змогу ефективно взаємодіяти з матеріалами курсу, співпрацювати та вести дискусії з однокурсниками; забезпечити доступ до необхідних підручників, електронних версій, баз даних, наукових статей та інших джерел знань; організувати центри технічної підтримки, які допоможуть у розв'язанні проблем з обладнанням, програмним забезпеченням та інтернет-з'єднанням.

Технічні обмеження. Не всі студенти та викладачі мали необхідні ресурси та гаджети для ефективного дистанційного та онлайн-навчання, що вимагало додаткових організаційних зусиль і рекомендацій щодо використання доступних платформ і технологій.

Для усунення технічних обмежень ЗВО можуть співпрацювати з місцевими урядовими структурами та організаціями з метою забезпечення студентів і викладачів передовими та доступними ресурсами та обладнанням. Університети можуть також розробити актуальні рекомендації з використання платформ і технологій, забезпечуючи можливість доступу до віддаленого навчання на будь-якому пристрої — від смартфона до стаціонарного комп'ютера.

Окрему увагу слід звернути на організацію підтримки студентів і викладачів у зв'язку з опануванням інноваційних технологій, проведенням онлайн-зустрічей та розв'язанням технічних проблем (Кузан, 2022). Наприклад, можна створити спеціальні кол-центри або онлайн-чати, де фахівці допомагатимуть розв'язувати технічні питання.

Забезпечення рівного доступу до інформаційних технологій та освітнього матеріалу допоможе створити всім учасникам навчального процесу оптимальні умови для дистанційного та онлайн-навчання.

Соціальний тиск та стрес. Студенти та викладачі мали адаптуватися до нових викликів, що виникають через закриття університету та зміну навчального процесу. Це могло призвести до погіршення психологічного стану та зниження мотивації, яка здебільшого є самокерованою, становить важливу частину на-

вчального процесу, а також розглядається як одна з вимог успішного дистанційного та онлайн-навчання (Togun, 2020)

Для зменшення тиску та стресу, а також покращення внутрішнього стану та мотивації студентів і викладачів можна використовувати такі технології та підходи:

- розробка та впровадження програм психологічної підтримки на основі онлайн-платформ, що охоплюють систематичні вебінари про особливості адаптації до дистанційного та онлайн-навчання;
- створення внутрішньої соціальної мережі або спілкування в спільнотах, де учасники можуть комунікувати, ділитися ідеями та взаємно підтримувати одне одного;
- впровадження адаптивного навчання з використанням штучного інтелекту для індивідуального підходу до розробки навчальних планів, які враховують інтереси та потреби студентів;
- забезпечення менторських програм на основі співпраці з викладачами, які допомагатимуть початківцям набутти навичок і знань для ефективного навчання;
- використання застосунків та платформ для ознайомлення студентів і викладачів з новою інформацією, змінами в навчальному процесі та актуальними новинами, що створить почуття причетності до спільноти та взаєморозуміння.

Представлені інноваційні рішення сприяють не тільки інтеграції новітніх технологій у дистанційне та онлайн-навчання, але й комфорту та успіху учасників навчального процесу.

Вплив на практичне навчання. Щоб забезпечити ефективне практичне навчання в контексті дистанційної та онлайн-освіти, університет може розглядати такі заходи: розробити гнучкі програми навчання, які можуть бути розділені на теоретичну та практичну частини; створити електронні портфоліо для демонстрації робіт студентів; проводити майстер-класи онлайн з експертами своєї галузі; використовувати віртуальні репетиційні приміщення для колективних вправ; організовувати групові проекти через спеціалізовані платформи для співпраці.

Також можна стимулювати сформовані групи для взаємодопомоги (Нагорняк, 2023), надавати змогу застосовувати альтернативні форми практичної роботи та досліджень, а також здійснювати пошук партнерів серед культурних установ і творчих колективів для практичної реалізації студентських проектів під керівництвом викладачів.

Економічні наслідки. ЗВО постали перед труднощами через зменшення фінансування унаслідок карантинних обмежень та воєнного стану, що впливало на забезпечення підтримки функціонування установ.

Для подолання економічних наслідків ЗВО можуть впровадити певні заходи, зокрема:

- пошук додаткових джерел фінансування, таких як гранти, спонсорство або позики;
- розвиток віртуальних освітніх програм та онлайн-курсів, які можуть привабити нових студентів, зокрема міжнародних;
- співпраця з іншими ЗВО та установами для обміну ресурсами та спільної організації навчальних програм;

- впровадження енергоефективних технологій та рішень повторного використання ресурсів для зниження витрат;
- дослідити можливість перегляду структури ЗВО та корекції адміністративних витрат через оптимізацію менеджменту;
- залучити випускників як меценатів та партнерів для взаємовигідної співпраці із ЗВО.

Щоб зменшити економічні наслідки, освітні установи мають зосередитися на інноваційних рішеннях, зміцненні кооперації з партнерами та ефективному використанні ресурсів для підтримки зростання та стабільності в разі невизначеності.

■ Висновки

Отже, можна зробити висновок, що екзогенні фактори, такі як пандемія і воєнні дії, створюють для ЗВО виклики та водночас можливості адаптації дистанційної та онлайн-освіти в умовах кризи.

Враховуючи досвід Київського національного університету культури і мистецтв з організації дистанційного та онлайн-навчання в умовах пандемії COVID-19 та воєнних дій, зазначимо, що університет використав такі адаптивні заходи: розроблено гнучкі програми навчання, які розділені на теоретичну та практичну частини; створено електронні портфоліо для демонстрації та оцінювання робіт студентів; в режимі онлайн проводяться майстер-класи з досвідом певної галузі; використовуються віртуальні репетиційні приміщення для колективних занять; організовано групові проєкти через спеціалізовані платформи для співпраці.

У статті наголошено на пріоритетності гуманістичного та інноваційного підходу до навчання, яке спрямоване на психологічну підтримку студентів та збереження належної якості освітнього процесу.

Водночас ЗВО України мають шукати власні, прийнятні для конкретної установи, інноваційні рішення, використовуючи гнучкість у плануванні та підходах до навчального процесу, оптимізувати використання освітніх ресурсів та зміцнювати співпрацю з іншими університетами для протидії негативним наслідкам екзогенних факторів.

Підсумки дослідження мають потенціал для адаптації дистанційних освітніх програм і технологій відповідно до змін у контексті суспільного середовища, що може сприяти підготовці студентів з урахуванням сучасних викликів та задач. Отримані результати можуть слугувати вихідним пунктом для розробки пропозицій щодо оптимізації процесу дистанційного та онлайн-навчання, зокрема надання підтримки як студентам, так і викладачам, а також вдосконалення використання онлайн-ресурсів; бути основою для розробки нормативно-правових актів у сфері дистанційної та онлайн-освіти та формування стратегій адаптації дистанційного навчання на макро-, мезо- та мікрорівнях управління освітою у ЗВО.

■ Список посилань

Горбатюк, О., & Поліщук, С. (2022). Особливості функціонування закладів вищої освіти під час війни: очна та дистанційна форми освіти, їх ключові переваги та

- недоліки. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 66, 5–13. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-66-5-13>
- Київський національний університет культури і мистецтв, 2020. *Положення про організацію поточного, семестрового контролю знань та атестації здобувачів фахової передвищої та вищої освіти із застосуванням онлайн-дистанційних технологій навчання*. http://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/norm_documents/distancionaya_osvita.pdf
- Крамаренко, І., Корнішева, Т., & Сілютіна, І. (2022). Адаптація дистанційного навчання у вищій школі до умов воєнного стану. *Перспективи та інновації науки*, 4(9), 192–205. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4\(9\)-192-205](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-192-205)
- Красуля, А., Платонова, М., Смирнова, Т., & Іл'їнська, Л. (2022, 28 жовтня). Освітні технології інтенсифікації навчання: формування навичок 21 століття за 21 день. В *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи* [Матеріали конференції] (с. 196–198). Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.
- Кричківська, О., Білоус, І., & Дем'янюк, А. (2022). Дистанційна освіта в надзвичайних умовах та кризових ситуаціях. *Перспективи та інновації науки*, 8(13), 99–108. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-8\(13\)-99-108](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-8(13)-99-108)
- Кузан, Г. (2022). Диджиталізація освітнього процесу і дистанційне навчання в Україні: виклики, проблеми, перспективи. *Молодь і ринок*, 9–10(207–208), 107–111. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.271161>
- Лисенко, І. О. (2022). *Онлайн освіта як етап розвитку сучасної вищої освіти*. Національний авіаційний університет. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/55285>
- Нагорняк, Т. Л. (2023). Кризовий менеджмент переміщених ЗВО України в умовах воєнного стану. *Політичне життя*, 1, 4–14. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.1.1>
- Савіцька, В. В. (2023). Цифровізація освітнього процесу у закладах вищої освіти: ризики і перспективи в сучасних умовах. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*, 59, 76–85. <https://doi.org/10.34142/2312-1548.2022.59.07>
- Шевченко, О. М., & Твум, К. (2022, 19 травня). Проблеми й переваги організації дистанційного навчання. В *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки сучасного компетентного фахівця* [Матеріали конференції] (с. 108–111). Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти.
- Aretio, G. L. (2021). COVID-19 y educación a distancia digital: preconfinamiento, confinamiento y posconfinamiento. *RIED-Revista Iberoamericana de Educación a Distancia*, 24(1), 9–32. <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=331464460001>
- Gamage, K. A. A., Pradeep, R. G. G. R., Najdanovic-Visak, V., & Gunawardhana, N. (2020). Academic Standards and Quality Assurance: The Impact of COVID-19 on University Degree Programs. *Sustainability*, 12(23), Article 10032. <https://doi.org/10.3390/su122310032>
- Salama, R., & Hinton, T. (2023). Online higher education: current landscape and future trends. *Journal of Further and Higher Education*, 47(7), 913–924. <https://doi.org/10.1080/0309877X.2023.2200136>
- Torun, D. E. (2020). Online Distance Learning in Higher Education: E-learning Readiness as a Predictor of Academic Achievement. *Open Praxis*, 12(2), 191–208. <https://dx.doi.org/10.5944/openpraxis.12.2.1092>

Turan, Z., Kucuk, S., & Karabey, S. C. (2022). The university students' self-regulated effort, flexibility and satisfaction in distance education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 19, 35 <https://doi.org/10.1186/s41239-022-00342-w>

References

- Aretio, G. L. (2021). COVID-19 y educación a distancia digital: preconfinamiento, confinamiento y posconfinamiento. *RIED-Revista Iberoamericana de Educación a Distancia*, 24(1), 9–32. <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=331464460001> [in English].
- Gamage, K. A. A., Pradeep, R. G. G. R., Najdanovic-Visak, V., & Gunawardhana, N. (2020). Academic Standards and Quality Assurance: The Impact of COVID-19 on University Degree Programs. *Sustainability*, 12(23), 10032. <https://doi.org/10.3390/su122310032> [in English].
- Horbatiuk, O., & Polishchuk, S. (2022). Osoblyvosti funkcionuvannia zakladiv vyshchoi osvity pid chas viiny: ochna ta dystantsiina formy osvity, yikh kliuchovi perevahy ta nedoliky [Features of the functioning of institutions of higher education during the war: face-to-face and distance forms, their key advantages and disadvantages]. *Modern informational technologies and innovative methods in professional training: methodology, theory, experience, problems*, 66, 5–13. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-66-5-13> [in Ukrainian].
- Kramarenko, I., Kornisheva, T., & Siliutina, I. (2022). Adaptatsiia dystantsiinoho navchannia u vyshchii shkoli do umov voiennoho stanu [Adaptation of distance learning in higher school in the conditions of martial law]. *Prospects and innovations of science*, 4(9), 192–205. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4\(9\)-192-205](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-192-205) [in Ukrainian].
- Krasulia, A., Platonova, M., Smyrnova, T., & Ilinska, L. (2022, October 28). Osvitni tekhnolohii intensyfikatsii navchannia: formuvannia navychok 21 stolittia za 21 den [Educational technologies of learning intensification: formation of 21st century skills in 21 days]. In *Osvita dlia XXI stolittia: vyklyky, problemy, perspektyvy* [Education for the XXI century: challenges, problems, prospects] [Conference proceedings] (pp. 196–198). Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko [in Ukrainian].
- Krychkiivska, O., Bilous, I., & Demianiuk, A. (2022). Dystantsiina osvita v nadzvychainykh umovakh ta kryzovykh sytuatsiiakh [Distance education in emergency and crisis situations]. *Prospects and innovations of science*, 8(13), 99–108. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-8\(13\)-99-108](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-8(13)-99-108) [in Ukrainian].
- Kuzan, H. (2022). Dydzhitalizatsiia osvitnoho protsesu i dystantsiine navchannia v Ukraini: vyklyky, problemy, perspektyvy [Digitization of the educational process and distance learning in Ukraine: challenges, problems, prospects]. *Youth & Market*, 9–10(207–208), 107–111. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.271161> [in Ukrainian].
- Kyiv National University of Culture and Arts, 2020. *Polozhennia pro orhanizatsiiu potochnoho, semestrovoho kontroliu znan ta atestatsi zdobuvachiv fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity iz zastosuvanniam onlain-dystantsiinykh tekhnolohii navchannia* [Regulations on the organization of current, semester control of knowledge and certification of applicants for professional higher and higher education with the use of online distance learning technologies]. http://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/norm_documents/distancionaya_osvita.pdf [in Ukrainian].

- Lysenko, I. O. (2022). Onlain osvita yak etap rozvytku suchasnoi vyshchoi osvity []. Natsionalnyi aviatsiinyi universytet. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/55285> [in Ukrainian].
- Nahorniak, T. L. (2023). Kryzovyi menedzhment peremishchenykh ZVO Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Crisis management of Ukrainian displaced universities in the war and post-war periods]. *Political life*, 1, 4–14. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.1.1> [in Ukrainian].
- Salama, R., & Hinton, T. (2023). Online higher education: current landscape and future trends. *Journal of Further and Higher Education*, 47(7), 913–924. <https://doi.org/10.1080/0309877X.2023.2200136> [in English].
- Savitska, V. V. (2023). Tsyfrovizatsiia osvitnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity: ryzyky i perspektyvy v suchasnykh umovakh [Digitalization of the educational process in the institutions of higher education: risks and prospects in modern conditions]. *Zasobi navchal'noy ta naukovo-doslidnoi roboty*, 59, 76–85. <https://doi.org/10.34142/2312-1548.2022.59.07> [in Ukrainian].
- Shevchenko, O. M., & Tvum, K. (2022, May 19). Problemy y perevahy orhanizatsii dystantsiinoho navchannia [Problems and advantages of distance learning organization]. In *Sotsialno-osvitni dominanty profesiinoi pidhotovky suchasnoho kompetentnoho fakhivtsia* [Social and educational dominants of professional training of a modern competent specialist] [Conference proceedings] (pp. 108–111). Bila Tserkva institute of continuous professional education [in Ukrainian].
- Torun, D. E. (2020). Online Distance Learning in Higher Education: E-learning Readiness as a Predictor of Academic Achievement. *Open Praxis*, 12(2), 191–208. <https://dx.doi.org/10.5944/openpraxis.12.2.1092> [in English].
- Turan, Z., Kucuk, S., & Karabey, S. C. (2022). The university students' self-regulated effort, flexibility and satisfaction in distance education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 19, 35 <https://doi.org/10.1186/s41239-022-00342-w> [in English].

DEVELOPMENT TRENDS OF REMOTE AND ONLINE EDUCATION IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC AND MILITARY ACTIONS (ON THE EXAMPLE OF KNUCA)

Ihor Bondar

*PhD in Art Studies, Associate Professor,
Honored Worker of Culture of Ukraine,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-8972-0941
e-mail: bondar_i.s.2018@i.ua*

The aim of the article is to analyse the trends in the development of remote and online learning in Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic and warfare; to present the experience of the Kyiv National University of Culture and Arts in the process of adapting

to the new teaching and learning environment. *Research results.* The article considers the technical, organisational and pedagogical challenges associated with the transition to remote and online learning in the context of the worsening sanitary and epidemiological situation, military operations and the unstable geopolitical situation. The importance of preparing the teaching staff to work in a distance format and ensuring an adequate level of technical support for students was emphasised. The article considers the issues of supporting the socio-psychological state and protecting the rights of students to quality education in crisis conditions. Particular attention is paid to the development of the partnership between higher education institutions, state structures and NGOs to ensure the sustainable functioning of the education system and support for military personnel. *The scientific novelty* lies in the analysis of the interaction of exogenous factors, such as a pandemic and hostilities, with the structures and principles of remote learning, which determined the specifics of the effectiveness and adaptability of the remote and online learning system in higher education institutions to crisis situations. *Conclusions.* The study proposes ways to improve the organisation of remote and online learning in higher education institutions, taking into account the specifics of hostilities and the global healthcare crisis. The priority of humanistic and innovative approaches to teaching aimed at the psychological support of students and the preservation of the quality of the educational process is emphasised. The study opens up new perspectives for the adaptation of distance education programmes and technologies following changes in the context of the social environment, which can contribute to better mastering of information by students, taking into account modern challenges and tasks.

■ **Keywords:** higher education; adaptability; exogenous factors interaction; military actions; COVID-19 pandemic; remote (distance) and online learning; environmental changes; crisis situations; educational technologies

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.